

Fóti János

Az ifjúság elhelyezkedésének kérdései, a fiatalok munkanélkülisége, különös tekintettel az iskolázottság és szakképzettség kérdésére

Néhány bevezető megjegyzés

Az ifjúság elhelyezkedését, beilleszkedését a munka világába messzemenően meghatározza az a körülmény, hogy a fiatalok milyen felkészültséggel, milyen fokú és irányú szakképzettség birtokában jelennek meg a munkaerőpiacon.

A regisztrált munkanélküliekre vonatkozó információk alapján az ifjúság munkanélküliségének iskolázottsági aspektusairól is képet kaphatunk. Szó esett arról is, hogy – az 1996-ban érvénybe lépett új szabályozásig – a pályakezdő munkanélküliek külön segélyben részesülhettek. A kérdés helyes megítélése céljából ehhez hozzá kell tenni, hogy a 8 általános iskolai osztálynál kevesebbet végzett és az általános iskolát végzett, de annál magasabb iskolázottsággal nem rendelkező pályakezdők a segélyezés e formájából kimaradtak, és emiatt a regisztrációban sem szerepeltek.

Munkanélküliség és iskolázottság

Következtetéseink mindenképpen csak jelzésértékűek lehetnek, de alkalmasak – egyebek között – annak szemléltetésére, hogy az említett korlátozás eredményeként éppen a munkanélküli-ellátást és gondozást leginkább igénylők maradtak ki a pályakezdők segélyezéséből. A nem pályakezdő regisztrált munkanélküli fiatalok között ugyanis – akiknél az alacsony iskolai végzettség nem jelentett kizáró feltételt – a befejezett vagy befejezetlen általános iskolai végzettséggel rendelkezők igen magas hányadot, több mint kétötödöt (44,3%) tettek ki, ami többszörös túlreprezentáltságra utal. A szakmunkásképző iskolát végzettek 37-38% közötti részesedésükkel a pályakezdő és nem pályakezdő fiatalok között egyaránt felülreprezentáltak. Ez utóbbi megállapítás csak általánosságban igaz, mert egyes „divatos” vagy a műszaki fejlődés irányát tekintve perspektívát jelentő szakmák esetében a munkanélküliség minimális lehet, másutt pedig (bányászat, kohászat) a helyzet a fentebb jelzettnél is súlyosabb. Bizonyos, hogy itt szakmunkásképzésünk egész szerkezetének, orientációjának a kérdései vetődhetnek fel.

A szakiskolák, a szakközépiskolák és technikumok, főképpen pedig a gimnáziumok esetében észlelhető a pályakezdők különösen súlyos helyzete. Nyilvánvaló, hogy a néhány éves szakmai gyakorlatot felmutatni képes fiatalok szocializációja, beilleszkedése a munkahelyeken már – optimális esetekben – előrehaladhatott. Tudásukat valamennyire értékelhetik, bár a „középgenerációhoz” képest esélyeik a munkahely megtartására még mindig csekélyebbek. Nem meglepő a gimnáziumi érettségivel, mint legmagasabb végzettséggel rendelkezők különösen kedvezőtlen helyzete, hiszen ők szakképzettség nélkül kényszerülnek megjelenni a munkaerőpiacon. A néhány éves munkahelyi gyakorlat viszont itt különösen fontos előnyt jelenthet, mert a gimnáziumból kikerülőök szélesebben megalapozott általános tudásukra építve könnyebben saját-

títhatnak el különböző ismereteket, és munkahelyi tanfolyamok révén magasabb fokú speciális ismeretekre is szert tehetnek a konvertálható iskolai tudásanyag mellett. Értethető, hogy a pályakezdőknek egynegyede, a nem pályakezdőknek csak 5 százaléka volt gimnáziumban érettségizett fiatal. Ezeknek az arányoknak a reális magyarázata érdekében mindenesetre rá kell mutatni arra, hogy az általános irányú középiskolai végzettséggel rendelkező fiatalok legnagyobb része tanulmányait felsőoktatási intézményben folytatni kívánja. Amennyiben e szándékuk nem valósul meg első alkalommal, csupán átmenetileg jelennek meg a munkaerőpiacon nem adva fel eredeti törekvésüket. A gimnáziumban érettségizettek „munkanélküli stárusza” mögött tehát sok esetben tényleges célként a tanulmányok folytatása húzódik meg és nem a végleges elhelyezkedés.

A diplomás pályakezdők helyzete a korábbi évekhez képest némileg romlott, de még mindig viszonylag kedvezőnek tekinthető. A pályakezdőknek általában 3-4 százaléka rendelkezett felsőfokú végzettséggel. A diploma által nyújtott „védetség” a munkanélküliség veszélyét önmagában hozzávetőlegesen egyharmadára-egynegyedére mérsékelheti. A korábban elhelyezkedett felsőfokú végzettségűek esélye munkakörük megtartására, illetve közbeeső állásnélküliség nélküli újabb elhelyezkedésre egyelőre kifejezett bizonságot mutat, ami természetesen nem zárja ki az egyedi problémákat.

1. táblázat

*A regisztrált pályakezdő és nem pályakezdő fiatalok iskolai végzettség szerint (százalékban)
1995. december*

Iskolai végzettség	Regisztrált fiatalok		
	pályakezdő	nem pályakezdő	összes
	megoszlása százalékban		
Általános isk.v. alacsonyabb	-	44,3	24,3
Szakmunkásképző	37,5	37,9	37,8
Szakiskola	6,8	2,8	4,7
Szakközépiskola, technikum	27,7	8,6	17,6
Gimnázium	24,5	5,4	14,2
Egyetem, főiskola	3,5	1,0	1,4
Összesen	100,0	100,0	100,0

Napjainkban bizonyos fokig új helyzetet teremt, hogy lényegesen növelték a felsőoktatási intézmények felvételi keretszámát. Ez egyrészt enyhíti az érettségizettek továbbtanulási gondjaival kapcsolatos feszültséget, a „kvázi munkanélküliséget”, másrészt azonban már a közeli jövőben ronthatja a diplomások jelenlegi – kiemelkedően kedvező – helyzetét. Az utóbbi aggodalommal kapcsolatban az a részben jogos ellenvetés tehető, hogy a meginduló gazdasági fejlődés, az európai integráció a magasan kvalifikált szakemberek szélesebb köre számára nyújt majd munkalehetőséget. Az optimizmus azonban eleve csak abban az esetben lehetne indokolt, ha a megnövelt felvételi keretek valamennyire igazodnának a kereslet várható fő növekedési irányaihoz, nem is beszélve a minőségi feltételekről. Számításba kell venni ezen kívül az egészségügyi és kulturális szféra ismert finanszírozási gondjait, amelyek helyenként a meg-

lévő keretek szűkítésével járnak és a felső, valamint középfokú képzettségű szakemberek jelentős rétegeit érinthetik. Az ebből a helyzetből eredő bizonytalanságot a már munkában álló fiatalok is fokozottan érzékelhetik. Remélhetőleg indokolatlannak bizonyul majd az a talán szubjektív szkepticizmus, amely például a néhány éven belül tömegesen végző pedagógusok, egészségügyi szakemberek, agronómusok, stb. elhelyezkedésével, vagy legalább tanult szakmájának hasznosításával kapcsolatban merül fel.

Vélemények és újabb elképzelések az ifjúsági munkanélküliség kezelésével kapcsolatban

Ismeretes, hogy Magyarországon a munkanélküliség kezelésére irányuló eszközrendszer kiépítése tulajdonképpen még a tömeges munkanélküliség megjelenése előtt megkezdődött. A kezdeti lépéseket az 1991. évi IV. törvény követte, amely nagyvonalúan, lényegében már a nyugateurópai felfogásnak megfelelően szabályozta a munkanélküliek segélyezését. A következő években a munkanélküliség rohamos terjedése mellett – számot vetve a magyar gazdaság teherbíró képességével – a segélyezés mértékét és időtartamát ismételten korlátozni kellett. A gondoskodásban részesülők köre ugyanakkor mégis bővült. A pályakezdők egyre növekvő problémája megkövetelte, hogy részükre meghatározott körülmények esetén – mellőzve az előzetes munkaviszony szükségességét – rendszeres segélyt biztosítsanak. A munkanélküli járadékra való igényt kimerítő tartós munkanélküliek lényegében szociális segélyként funkcionáló „jövedelempótló támogatásban” részesülhettek, amelynek időtartamát eredetileg nem korlátozták.

A munkanélküliség kezelését szolgáló fenti „passzív” eszközöket már viszonylag korán az „aktív” eszközök megfelelően széles skálája egészítette ki. Az ifjúság szempontjából az aktív eszközök közül elsősorban az átképzés (továbbképzés), a közhasznú munka, vállalkozás indítására, nyújtott támogatás és a munkahelyek létesítését elősegítő intézkedések jöhetnek tekintetbe. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az eszközök különböző okoknál fogva – főleg forráshiány miatt – a kívánatosnál szűkebb körben, illetve alacsonyabb hatékonysággal érvényesülhettek.

Az 1995-ben elhatározott gazdasági megszorító intézkedések a foglalkoztatás-politikát, a munkanélküliség kezelését és ezen belül a fiatal munkanélküliek helyzetét is messzemenően érintették. Teljes egészében a fiatalságot sújtja a pályakezdő munkanélküliek segélyezésének megszüntetése, bár ennek pótlására a már említett 1996. évi szabályozás elvben kedvező feltételeket teremtett a pályakezdőket alkalmazó munkáltatók támogatása útján. A munkanélkülieknek engedélyezhető jövedelempótló támogatás folyósítási időtartamának korlátozása (két évben) zömmel az idősebbek számára jelenthet gondot, de a hátrányos helyzetű, huzamosabb ideig eredménytelenül munkát kereső fiatalok ilyen módon szintén kieshetnek a szociális védőhálóból. (Itt kell megjegyezni, hogy 1995 végén a jövedelempótló támogatásban részesülő munkanélkülieknek nemegészen egytizede – 9,8%-a – volt 25 éven aluli fiatal. Ez a csekély arány is közel 19 ezres létszámot jelentett, amely döntően az alacsonyabban iskolázott rétegekből tevődött össze.)

A megszorító intézkedések bejelentése után a Munkaügyi Minisztérium megbízásából a Modus Kft részletes vizsgálatot végzett, amely – többek között – a foglalkozta-

tás-politika és a munkanélküliség kérdéseire is kiterjedt. A vizsgálat közvélemény-kutatásból, továbbá Budapesten, valamint az ország különböző régióiban a munkanélküliség által érintett személyekkel folytatott csoportos beszélgetésekből végül szakemberekkel folytatott „mélyinterjúkból” tevődött össze. A vizsgálat eredményeit a Modus Kft még 1995-ben összeállított jelentése (4.) tartalmazza.

A közvéleménykutatás keretében képet igyekeztek kapni arról, hogy a lakosság miként ítéli meg a foglalkoztatási helyzetet. A válaszokat hat fokozat szerint osztályozták, amelyek értelmében a foglalkoztatási helyzet:

- kilátástalan;
- nagyon rossz;
- rossz;
- se nem rossz, se nem jó;
- jó;
- nagyon jó.

A megkérdezetteknek valamivel több mint fele (51%-a) az első két fokozat szerint válaszolt, tehát erősen negatív ítételeket alkotott. További közel egynegyed részt (24%-ot) tett ki a „rossz” választ adók csoportja. A foglalkoztatási helyzetet kedvezőnek tekintők aránya az 1%-ot sem érte el. A magasabb végzettségűek, a foglalkoztatási problémák által nem érintettek és – némileg meglepő módon – a 18-25 éves fiatalok a foglalkoztatási helyzetet az átlagosnál kedvezőbben ítélték meg.

A szakértők ugyanakkor – az interjúk alkalmával – szinte mindegyik régióban a veszélyeztetett rétegek között említették a „fiatalokat” és/vagy a „pályakezdeket”. Helyenként halmozottan hátrányos helyzetű réteggként is utaltak az alacsonyan iskolázott, illetve szakképzettséggel nem rendelkező fiatalok (pályakezdekek) csoportjára.

Az ifjúság helyzetének javítása tekintetében mind a szakértők köre, mind a lakosság kiemelt szerepet tulajdonított az átképzésnek. Az átképzési rendszer elvét pozitívan fogadták mindazok, akik életkorukból következően bíztak abban, hogy egy másik szakmában nagyobb perspektívájuk lehet, azonban az átképzés jelenlegi rendszere egyetlen régióban sem kínálta a gyakorlatban az elhelyezkedés reményét. Világosan látták, hogy az elhelyezkedési esélyek majdnem kilátástalanok az ország marginális keleti területén, hiszen akkor szinte semmilyen gazdaságélénkítési, területfejlesztési ígéret sem kínálkozott a munkanélküliséggel érintett réteg számára.

A szakértői, és a lakossági megkérdezettek egyaránt kifogásolták azt, hogy az átképzés jelenleg hosszú távú prognosztizálás, tervezés nélkül működik. Az oktatott szakmák a megkérdezett vállalati szakértők szerint nincsenek egyeztetve a vállalati igényekkel, értékelésük szerint csak az oktatást végző szerv dönt ezekről.

A helyi munkaügyi központok működése néhány régióban szervezetlennek és bürokratikusnak látszott. A vállalati kapcsolataik hiányosak, a munkanélküliek kezelése – különösen a fiatalok ügyében – nem hatékony.

Helyi megoldásként, tüneti kezelésként megjelent még a közmunka, főleg azokon a területeken, ahol az ilyen típusú munkavégzésre adott a szakképzetlen munkanélküli réteg (pl. északkeleti régió, északi iparvidék egyes területei).

Valós optimális megoldásnak mind a szakértők, mind a munkanélküliséggel érintett és a szélesebb lakosság – mindenek előtt a fiatalok – számára a hosszú távon ható eszkö-

zők (területfejlesztés, beruházás, munkahelyteremtés, munkavállalói közterhek csökkentése) tűntek. Az igény a hosszútávú programokra annál erősebb, minél inkább hiányzik az adott térség gazdaságfejlesztési koncepciója, kilátása a gazdasági fejlődésre. A munkanélküliség enyhülése mindenki számára összekapcsolódik a gazdasági fejlődéssel.

Megfigyelhető néhol az állami beavatkozás iránti igény túlhangsúlyozása, és a társadalom szerepvállalási lehetőségeinek leértékelése.

Jellemző – éppen a hátrányos helyzetű fiatalok körében – a rendelkezésre álló lehetőségek hiányos ismerete, a kellő tájékozottság hiánya, amin a mai feltételek mellett viszonylag kis ráfordítással segíteni lehetne. Az ifjúság társadalmi, családi helyzetével kapcsolatban a TÁRKI részére 1994-ben készült kutatási beszámoló (5.) adatai ezt megerősítik, amennyiben éppen a nem dolgozó és nem tanuló fiatalok – kellő tájékoztatás és kapcsolatok hiányában – a legkevésbé számíthatnak elhelyezkedésükhöz érdemi támogatásra.

A fiatalok a munka világában elvileg két úton úton helyezkedhetnek el: vállalkozóként, vagy alkalmazottként. Az első irányt – tekintettel a külföldi tapasztalatokra is – meglehetősen szkepticizmussal ítélik meg. Az érdekeltek egy részében ma is túlzott illúziók élnek és kevésbé gondolnak a szükséges szakképzettség mellett a nagyfokú kockázatvállalás, valamint önállóság követelményére (6.)

Az előbbieket összegezve arra a következtetésre juthatunk, hogy – mindenekelőtt a gazdasági fejlődés függvényében – vannak esélyek a fiatalok foglalkoztatási helyzetének fokozatos javítására. Ehhez azonban elengedhetetlen a tájékoztatás javítása, a jobb koordináció, az átképzési tevékenység összehangolása az igényekkel, valamint további aktív eszközök feltárása és alkalmazása.

A pályakezdekők és általában a fiatalok szempontjából – munkanélküliség esetén – továbbra is az az irányzat látszik célszerűnek, amely az ún. „aktív eszközöket” helyezi előtérbe, biztosítva azok nagyobb hatékonyságát, célra irányítottságát. A pályakezdő munkanélküliek segélyezését felváltó új rendszer lényegében ilyen irányú lépésként értékelhető. Eredményességéről azonban érdemlegesen csak hosszabb tapasztalat alapján alkothatunk véleményt. A fejlett piacgazdaságokban évtizedek alatt kialakult eszköz-rendszer számos fontos elemét már átvettük. Tekintettel azonban arra, hogy a munkanélküliség a fejlett országok többségében szintén súlyos problémát jelent, újabb elgondolások, megoldási módok is felszínre kerülhetnek. Fontos ezen kívül az eszközrendszer gyakorlati alkalmazásának beható tanulmányozása és a tapasztalatok hazai viszonyok között lehetséges minél hatékonyabb felhasználása.

Irodalom

- [1] Országos Munkaügyi Központ jelentései. 1989-1995.
- [2] FÓTI JÁNOS-ILLÉS SÁNDOR: *A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai*. Népeség-tudományi Kutató Intézet 43.sz. jelentése Bp. 1992. 89 p.
- [3] FÓTI JÁNOS-ILLÉS SÁNDOR: *A nagy létszámú generáció pályakezdésének problémái*. Demográfia 1992. 3-4. sz. 419-437 p.
- [4] Project JOB I-II Modus Kft jelentése Bp. 1995. 115+64 p.
- [5] GARAMI ERIKA-TÓTH OLGA: *Ifjúság. 1993*. Társadalmi, családi helyzet és politikai attitűdök. TÁRKI Kutatási beszámoló Bp. 1994. 48 p.
- [6] TÓTH OLGA: *A vállalkozóvá válás mint perspektíva a 14-18 éves fiúk és lányok életében*. Összefoglaló kézirat 1995. 8 p.